

УДК 37.03

Надія Стаднік

ОПТИМІЗАЦІЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ ЯК ОРГАНІЗОВАНОЇ СКЛАДОВОЇ ЇХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Активне й повноправне існування людини в соціумі потребує дотримання нею моральних і соціальних вимог, володіння етичними нормами, цінностями, настановами. Це посилює увагу до проблеми співвідношення в індивідуальному розвитку особистості соціального і морального, важливість базування соціалізації на моральних приписах, привласнення яких убезпечувало б її від недовіри, ворожості, інфантильності, вивищуючи, натомість, відкритість до взаємодії з іншими людьми, повагу їхньої гідності, толерантне ставлення до інакомислення, прагнення до конструктивних, гуманних між особистісних відносин.

Особливе значення ці питання мають для дітей підліткового віку – періоду, позначеному посиленою потребою у спілкуванні з однолітками, що супроводжується емоційною вразливістю, протестом проти встановлення правил і порядків, прагненням до незалежності, самостійності й самоствердження себе як особистості.

Характеристиці вікових особливостей підлітків, окресленню особливостей їхнього соціального становлення присвятили свої праці І. Бех, Н. Голованова, П. Кліш, М. Коць, І. Мудрак, Л. Осьмак, В. Тарасенко, Н. Толстих, Т. Федорченко, Д. Фельдштейн та інші.

У науковому доробку К. Журби, В. Китичок, К. Чорної, А. Щуркової розкривається сутність моралі і моральності, наводяться результати емпіричних досліджень щодо моральної вихованості школярів, подаються рекомендації, орієнтовані на посилення ефективності виховання в учнів різних моральних якостей і властивостей.

Серед дослідників, які займаються вивченням проблеми соціалізації дітей та учнівської молоді, слід назвати О. Безпалько, Л. Бойко, Т. Кравченко, В. Куєвду, Н. Лавриченко, В. Лізанчук, О. Лютака, В. Москаленко, В. Пічу, І. Рогальську та інших.

Аналіз наукових джерел засвідчує, що деякі автори, досліджуючи проблеми соціалізації і морального виховання як її невід'ємної організованої складової, для унаочнення сутності цих процесів використовують поняття «моральна соціалізація».

Згідно з поглядами Л. Архангельського, моральна соціалізація людини відбувається під впливом значної кількості різноманітних чинників, серед яких важливе місце належить таким, як:

- об'єктивні умови життя (суспільні відносини, форми колективів);
- рівень мотивації до морального самовдосконалення;
- рівень моральної обдарованості, яка має вроджений, духовно-генетичний характер;

- соціально-психологічний тип особистості;
- цілеспрямоване виховання (система освіти, засоби масової інформації, між особистісне спілкування [1, с. 213].

Найбільш потужний вплив серед цих чинників, вважає Л. Архангельський, справляє на особистість соціальне середовище, яке визначає спрямованість її інтересів і потреб, духовний потенціал, на основі чого відбувається засвоєння конкретно виражених моральних вимог. Моральні вимоги, що надходять від суспільства і переломлюються в інтересах і культурному рівні середовища, «коригуються накопиченим досвідом поведінки оточуючих. При цьому відбувається диференційоване сприйняття зразків поведінки, яке визначається віковими та духовними інтересами індивідів» [1, с. 213].

Отже, моральний зміст соціалізації зумовлюється соціальними функціями моралі, яка, проникаючи в усі сфери людської діяльності, виконує роль оцінювально-імперативного засобу засвоєння соціальної дійсності, регулює соціальну поведінку і відносини між людьми.

У праці Л. Бойко під моральною соціалізацією розуміється складний, багатогранний, динамічний процес засвоєння індивідом системи етичних знань, цінностей, вироблення моральних переконань, настановлень, якостей, що дає йому змогу бути морально та соціально адаптованим у соціумі та активним, корисним його членом, зберігаючи при цьому свою яскраву індивідуальність [2].

Однак поза увагою дослідників залишаються питання, які стосуються встановлення взаємозв'язку між моральним вихованням підлітків та ефективністю їхньої соціалізації, визначенням практико орієнтованих способів реалізації цього взаємозв'язку в плані підвищення здатності підлітків до спілкування та соціальної взаємодії.

Мета статті – розкрити важливість та способи морального виховання підлітків як організованого процесу підтримки їх соціалізації.

Тісний взаємозв'язок між моральним вихованням і соціалізацією підлітків зумовлений тим, що найбільш ефективно реалізація моральності забезпечується в процесі спілкування і взаємовідносин з іншими людьми, тобто у процесі їх соціальної взаємодії. Міжособистісні взаємини становлять специфічний канал одержання інформації, завдяки ним підліток залучається до специфічного виду групової взаємодії, що сприяє виробленню в нього відповідних соціальних навичок, умінь підкорятися колективній дисципліні, оволодінню досвідом відстоювання своїх прав та інтересів. Притаманна цьому віковому й соціальному рівню змагальність взаємин (чинник, відсутній в інших сферах спілкування) допомагає підлітку не лише оцінювати дії і вчинки інших, а й формує більш адекватну самооцінку. Свідомість групової належності, прагнення до прояву солідарності, взаємодопомоги і бажання одержати таке саме ставлення у відповідь, полегшує реалізацію характерної для підліткового віку спрямованості на автономізацію від дорослих, емансипацію,

утвердження недоторканості свого особистого простору.

У підлітковому віці набуває становлення і розвитку соціально-психологічний феномен дружби як індивідуально-вибіркових глибоких міжособистісних відносин, які характеризуються взаємною прив'язаністю, що базується на почуттях симпатії і безумовного прийняття іншого. Діти значно виграють від близьких, довірливих відносин один з одним. Завдяки дружбі вони засвоюють соціальні поняття, оволодівають соціальними навичками і розвивають самоповагу [3, с. 537]. У цьому віці найбільш поширеною є групова дружба, яка виконує численні функції, головними серед яких є розвиток Я-концепції і формування почуття причетності, зв'язку з подібними до себе [4, с. 291].

Однією з пріоритетних груп, до якої прагне належати підліток, є шкільний клас. Проте цей офіційно організований колектив – неоднозначне явище. З одного боку, воно проектується дорослими і розвивається під їхніми безпосередніми та опосередкованими впливами. З іншого, класний колектив розвивається спонтанно, адже спілкування і взаємодія між його членами відбуваються не лише відповідно до офіційно встановлених норм, а й під дією неформального компоненту, який складається у процесі вільної взаємодії і значною мірою визначається характером міжособистісних взаємин. Не можна не зважати і на той факт, що у неформальній складовій існує соціальне розшарування учнів, особливо помітне у великих містах і детерміноване переважно матеріальним становищем сім'ї, а також спрямованістю домагань і засобами їх реалізації. Поряд із цим складається особлива внутрішньо-класна ієрархія, заснована на офіційному статусі кожного учня, успішності його навчальної діяльності тощо. Сюди ж треба віднести диференціацію авторитетів, престижу на основі неофіційних цінностей, прийнятих у самому учнівському середовищі.

У цьому контексті актуалізується необхідність організації і проведення спеціального педагогічного супроводу, орієнтованого на підтримку комунікативного становлення підлітків, культивування моральної і соціальної сфер цього процесу.

Такий супровід має базуватися на суб'єкт-суб'єктній взаємодії, на діалозі, що забезпечує реалізацію поставлених завдань на засадах рівноправності, взаєморозуміння, поваги, співпереживання. Цьому сприяє створення атмосфери психологічного комфорту, встановлення особистісного контакту між педагогом і підлітками на основі паритетного партнерства з урахуванням етичних норм і цінностей; забезпечення емоційного благополуччя школярів; використання вербальних і невербальних засобів взаємодії; створення умов для самовираження й подолання комплексу неповноцінності окремих підлітків завдяки оволодінню комунікативними вміннями і навичками, розвитку комунікативних здібностей.

Комунікативні здібності (екстравертність, урівноваженість нервово-

психічних процесів, зовнішня привабливість, доброзичливість стосовно оточуючих, емпатія) – найголовніші властивості, які сприяють соціальній взаємодії. Характерна риса цих здібностей полягає в тому, що кожна з них, по-перше, виявляється в різних видах спілкування (тобто має узагальнений характер), і, по-друге, не стільки створюється і розвивається внаслідок цілеспрямованого виховання, скільки є продуктом взаємодії природжених властивостей індивіда та його соціально-культурного розвитку.

На відміну від комунікативних здібностей, комунікативні вміння і навички формуються на базі останніх і є, разом із тим, результатом більш-менш цілеспрямованого навчання і виховання. Крім того, вони не мають універсального характеру – кожне комунікативне вміння «прив'язане» до певного типу ситуацій спілкування. При цьому комунікативні вміння функціонують на основі актуалізації й свідомого застосування відповідних знань, тоді як комунікативні навички реалізуються внаслідок певних дій механізму умовного рефлексу – як спільний комплекс певних дій, тобто «автоматизовано».

Найбільш прийнятним засобом формування та розвитку у підлітків комунікативних умінь і навичок як прояву моральності та механізмів успішної соціальної взаємодії вважаємо комунікативний тренінг, заняття якого проводяться у вигляді рольових ігор і дають змогу підвищити компетентність підлітків у сфері міжособистісних взаємин, створюють передумови для самостійного аналізу та усунення наявних комунікативних, перцептивних, інтерактивних труднощів, кращого самопізнання і пізнання своїх однокласників, забезпечуючи тим самим набуття підлітками певного соціального і морального досвіду. При цьому важливо враховувати, що програвання ролей має базуватися не на певних правилах, а на власному досвіді підлітків, їхньому розумінні сутності тієї чи іншої ситуації, характерних для них моральних переконаннях, орієнтаціях і настановленнях.

Доцільність звернення до рольової гри під час тренінгу зумовлена тим, що, з одного боку, залучення до неї дає підлітку змогу розширити і поглибити відповідні теоретичні знання, а з іншого – сприяє практичному випробовуванню цих знань на слушність і доречність. Досягти цього можливо за умови дотримання певної послідовності етапів у проведенні тренінгових занять, а саме:

Перший етап: створення сприятливої психологічної атмосфери в групі.

Другий етап: постановка завдань за допомогою створення життєвих образів, ситуацій, які необхідно унаочнити і програти.

Третій етап: організація та самоорганізація діяльності підлітків за допомогою поєднання запропонованих образів і ситуацій з їхньою життєвою практикою.

Четвертий етап: корекція виявлених недоліків за допомогою спрямування активності підлітків на самих себе, своє життя.

П'ятий етап: рефлексія – оцінювання своєї «гри», усвідомлення прийнятних і неприйнятних моделей поведінки в різних ситуаціях,

збагачення соціальної свідомості моральним досвідом.

Для забезпечення дієвості тренінгу необхідно вибудувати його зміст на моделях реальних життєвих ситуацій, розігруючи різноманітні конфліктні зіткнення, ситуації знайомства, боротьби поглядів, співробітництва тощо. Ці ситуації мають бути простими для розуміння, містити декілька аспектів морального змісту, пропонувати на вибір кілька варіантів можливого вирішення, тобто бути проблемними.

Важливість останнього положення зумовлена тим, що формування умінь і навичок соціальної взаємодії передбачає вправління не лише у виконанні дій поведінкового плану, а й тренування розумових дій, постійну інтелектуальну напругу. Адже, як зазначав С. Рубінштейн, початковим моментом мисленнєвого процесу, поштовхом до інтелектуальної активності є проблемна ситуація, в якій міститься конфлікт між тим, що дано, і тим, що потрібно з'ясувати [5, с. 191].

Інша вимога, якої слід дотримуватися під час добору ситуацій для програвання, полягає у тому, що такі ситуації повинні відображати реальне життя підлітків, містити особистісно значущі для них проблеми. В іншому разі підліток часто займає позицію поза ситуацією, оскільки вона не викликає в нього життєвого інтересу, а її вирішення відбувається не на основі властивих йому поглядів і переконань, а з подачі вчителя, що суперечить такій умові морального становлення підлітка у контексті його соціалізації як свобода.

Свобода забезпечує прагнення до незалежності й передбачає наявність здатності самотійно визначати свої вчинки відповідно до сформованого світогляду, діяти на основі власних рішень. Діючи певним чином, підліток робить моральний вибір між добром і злом, моральним та аморальним. Суб'єктивним параметром свободи є розвиток особистісної свідомості, завдяки якій підліток набуває спроможності самотійно, без зовнішнього тиску здійснювати такі вчинки, які приписуються мораллю. Стан повної моральної свободи досягається лише тоді, коли усвідомлена необхідність переростає в особисту моральну орієнтацію, стає внутрішньою потребою людини.

Свобода особистості регулюється моральними і соціальними нормами, які вироблені суспільством і забезпечують ефективну його життєдіяльність.

У рамках реалізації соціально-педагогічного супроводу морального розвитку підлітків як складової їх соціалізації, крім комунікативного тренінгу, варто запроваджувати різноманітні групові справи. За своєю сутністю групова справа – це «синкретична єдність культурного значення об'єктів життя, що розкриваються перед вихованцями, культурних цінностей, які перетворюються на особистісний сенс для підлітка, а також функцій самого підлітка, що безпосередньо виводить його на активну взаємодію з учителем, однокласниками, оточуючими» [6, с. 73]. Педагогічна цінність групової справи визначається тим, що її застосування дає змогу перевести дії окремого підлітка у вчинок кожного учасника групи. У

різних групових справах у центрі уваги перебуває індивідуальність як цінність для всіх і кожного, сприяючи формуванню здатності до морального і соціального самовияву і самореалізації через творчу діяльність, до виконання якої залучається група.

Групові творчі справи сприяють виробленню в підлітків умінь і навичок етичного спілкування, закріпленню моральних і соціальних норм, визначають його готовність до соціальної поведінки в реальних життєвих ситуаціях. Крім того, групові творчі справи розвивають логічне і критичне мислення, здатність до рефлексії, навчають об'єктивно оцінювати власні вчинки та вчинки інших, орієнтують на моральний вибір, знімають стереотипи, бар'єри в свідомості стосовно оточуючих.

Моральне виховання – важлива складова соціалізації, адже дає підліткам змогу цілеспрямовано пізнавати і репрезентувати етичні норми і цінності, насамперед ті, що регулюють спілкування і міжособистісну взаємодію. Для цього моральне виховання має організовуватися на засадах активізації власної позиції підлітка, створювати умови для якнайповнішого його саморозкриття і коригування наявних недоліків, виступати, з одного боку, вагомим підґрунтям для оволодіння визнаними в суспільстві моральними імперативами, а з іншого – сприяти встановленню конструктивних міжособистісних контактів, залученню до спілкування в групі однокласників як зменшеної моделі реальної соціальної взаємодії.

Дієвими способами морального виховання підлітків у цьому контексті є комунікативний тренінг, який дає підліткам змогу оволодівати правилами соціальної взаємодії, базованої на етичних цінностях, перевіряти їх слухність у різних комунікативних ситуаціях, виявляти свободу, приймати самостійні рішення, а також групові справи, в основу яких покладається можливість прояву підлітками моральної і соціальної активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Архангельский Л. М. Социально-этические проблемы теории личности / Л. М. Архангельский. – М. : Мысль, 1974. – 221 с.
2. Бойко Л. П. Формування у школярів загальнолюдських цінностей в умовах функціонування соціально-педагогічної системи «сім'я – школа – установи культури» : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.01 / Бойко Людмила Павлівна. – К., 1998. – 174.
3. Крайг Г. Психология развития / [пер. на рус. яз. Т. В. Прохоренко] / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб. : Питер, 2004. – 939 с.
4. Розум С. И. Психология социализации и социальной адаптации / Сергей Иванович Розум. – СПб. : Речь, 2006. – 365 с.
5. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1976. – 424 с.
6. Хомська Н. Б. Підліток на шляху до моральності : навч. посібник / Н. Б. Хомська. – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 1998. – 136 с.